

Citation:

Koziara, S. (2024). Z tajemnic warsztatu filologiczno-biblijnego Profesor Ireny Kwileckiej. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 59, Article 3237. <https://doi.org/10.11649/sfps.3237>

Stanisław Koziara
(Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

Z tajemnic warsztatu filologiczno- -biblijnego Profesor Ireny Kwileckiej

Zamknięta przed dwoma laty, niezwykle bogata w dokonania księga życia Profesor Ireny Kwileckiej, wytrawnej i niestrudzonej badaczki dziejów polszczyzny dawnej, a w szczególności jej dziedzictwa biblijnego, każe dziś spojrzeć na osiągnięcia poznańskiej sławistki w sposób bardziej syntetyczny i zarazem wskazujący na ich trwałą wkład do szerzej pojętej skarbnicy wiedzy filologicznej. W próbach tego rodzaju ujęć nie może zabraknąć również i tego, co składa się na krąg swoistości czy wręcz tajemnic warsztatu badawczego Ireny Kwileckiej wyrosłego na solidnych i szeroko zakrojonych podstawach metodologicznych, na równi zorientowanych na studia materiałowo-analityczne, prace edycyjne, jak też unikatowe opracowania leksykograficzne.

Poniższe uwagi mają na celu – dalece przyczynkowe – przywołanie przede wszystkim tych osiągnięć badawczych Ireny Kwileckiej, które wpisują się w krąg studiów nad dawnymi dziejami polszczyzny biblijnej. W moim, bynajmniej nieodosobnionym odczuciu, naukowa spuścizna profesor Kwileckiej swój najbardziej osobny i zarazem trwałą wkład zaznaczyła w dziedzinie badań nad

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2024.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk]

historią i znaczeniem staropolskiego piśmiennictwa religijnego, dość zasadniczo przeobrażając stan wiedzy na temat dziejów obecności Biblii w języku polskim. Mowa tu zarówno o formach i metodach spotkania polszczyzny z Księgą nad księgami w najwcześniejszej fazie dziejów języka polskiego, jak też o roli i oddziaływaniu w tym procesie konkretnych tekstów przekładowych. Nowatorskie ustalenia Kwileckiej okazały się także szczególnie istotne dla tych ujęć historycznojęzykowych z ostatnich dekad, które zmierzają do odnalezienia źródeł i cech składających się na stylowe konstanty polszczyzny biblijnej, jej swoistość, proces kształtowania się oraz przemiany.

W kręgu syntetycznych przybliżeń, jakie wyznacza sobie niniejsze opracowanie, obok powszechnie dostępnej spuścizny publikacyjnej Ireny Kwileckiej *sui generis* rangę źródłową i podstawę odwołań zyskają także te dane, których proveniencja ma charakter mniej tradycyjny, a nawet po części bardziej osobisty. W tym miejscu przyjdzie mi bowiem zdradzić – nie bez satysfakcji – fakt utrzymywania z poznańską badaczką wieloletniej, z różną intensywnością prowadzonej korespondencji. Jakkolwiek w tej sprawie obowiązuje zwyczajowo dyskrecja i poszanowanie prywatności, to jednak wiele kwestii, które tą drogą poruszała poznańska lingwistka, miało charakter wymiany przemyśleń w pełni oficjalnych i warty, jak sądzę, upublicznienia. Pozostawiając przybliżenie niektórych z tych ostatnich na końcowe partie tego szkicu (co bynajmniej nie sytuuje ich w roli danych drugorzędnych), w pierw godzi się jednak zatrzymać uwagę na najbardziej ogólnych i doniosłych w swych ustaleniach zagadnieniach, jakie wyłaniają się z filologiczno-biblijnych dociekań Ireny Kwileckiej. Po raz wtóry zastrzec jednakże przyjdzie, że niniejsze opracowanie bynajmniej nie ma ambicji ujęcia całościowego.

* * *

1. Najdalej idące w swych konkluzjach prace nad najdawniejszymi dziejami obecności Biblii w języku polskim zawierają się, śmiem twierdzić, w tych dociekaniach materiałowo-analitycznych Ireny Kwileckiej, które, poparte szeroką kwerendą w archiwach nie tylko krajowych, ale też zagranicznych, odślониły związki staropolskich przekładów Biblii z tendencjami i metodami przybliżania ksiąg natchnionych w obszarze europejskim. Z ustaleń Kwileckiej wynika, że tendencje te dały o sobie znać w biblistyce zachodnioeuropejskiej już na początku XII wieku, obejmując wielorakie źródła pomocnicze zmierzające do ułatwiania studiowania i rozumienia Biblii (glosy, postylle, słowniki biblijne). Ich terenem

upowszechnienia była przede wszystkim Francja i Italia, z niezwykle popularną w tamtym okresie i z czasem znaną w całej Europie *Historią scholastyczną* (*Historia scholastica*) Piotra z Troyes zwanego Komestorem (Kwilecka, 1992, ss. 272–293). Kwilecka dowiodła, że przenikanie owych „nowinek” na grunt rodzimy odbywało się już w najwcześniejszej dobie staropolskiej, w czym przemożny udział miały o wiele starsze i bogatsze w dokonania dzieje Biblii w języku czeskim (Kwilecka, 1978, ss. 87–98, 1990, ss. 73–82). Na widome ślady owych wpływów wskazują m.in. perykopy biblijne w zachowanych fragmentach *Kazań świętokrzyskich*, apokryficzny tekst *Rozmyślenia przemyskiego* czy też wyróżniający się w swej egzegezie i formie przekładowej na tle najstarszej polskiej literatury psalterzowo-biblijnej *Żołtarz Dawidów* Walentego Wróbla. W tym nurcie tradycji sytuowały się także szesnastowieczne rękopiśmienne tłumaczenia Pisma Świętego przez mnicha klasztoru benedyktyńskiego w Lubiniu, Tomasza ze Zbrudzewa, skądinąd ucznia Wróbla, których to manuskryptów odnalezienie i opisanie jest trudną do przecenienia zasługą Ireny Kwileckiej (m.in. Kwilecka, 1967, ss. 79–107).

2. Odkrycia owych tendencji zarówno w zachowanych fragmentach, jak też pojedynczych tłumaczeniach ksiąg biblijnych posłużyły Kwileckiej do radykalnej zmiany wcześniejszych opinii na temat metod i form uprzystępniania Biblii w najstarszej fazie jej obecności w języku polskim (Kwilecka, 1970, ss. 28–30). Poparte szeroko zakrojonymi eksploracjami źródłowymi stanowisko Kwileckiej, mające dziś status badawczego *opinio communis* w tym względzie, dowodnie opowiedziało się za istnieniem już w początkowym okresie dziejów polszczyzny biblijnej dwóch nurtów – form przekładu i uprzystępnienia Biblii: 1) dosłownego, wiernie odwzorowującego łaciński tekst *Wulgaty* (np. *Biblia królowej Zofii*) oraz 2) tłumaczenia swobodnego, z przeznaczeniem dla szerszego kręgu wiernych, z licznymi objaśnieniami, glosami, komentarzami (np. wspomniany *Żołtarz* Walentego Wróbla). Przedłożone w tym obszarze badań filologiczno-biblijnych ustalenia Kwileckiej w sposób o wiele bardziej dobitny *de facto* potwierdzały już wcześniej w podobnym duchu wyrażaną tezę Jana Janowa, wybitnego znawcy i zarazem wydawcy najstarszych polskich ewangelarzy (z tzw. *Harmonią Zamoyskich* na czele). Obydwa te stanowiska – tak Janowa, jak i Kwileckiej – były w wyraźnej opozycji wobec wcześniejszych poglądów Aleksandra Brücknera, wyprowadzonych przez owego polihistora na kanwie badań nad najstarszymi polskimi psalterzami (Brückner, 1902). Wsparte wielkim autorytetem uczonego, stanowiły, że: „Wszelkie zachowane teksty Psalterza (całkowite czy luźnych Psalmów), a nawet wyrazów po słownikach, wyszły

z jednego starożytnego przekładu, sięgającego XIII wieku. Ten sam przekład dostał się w końcu i do druku [...]” (Brückner, 1903, ss. 17–18).

Zdaniem Kwileckiej poglądy Brücknera opierały się w równiej mierze na błędnych przesłankach metodologicznych, jak i na zbyt pobieżnej analizie podporządkowanej z góry założonej przez tego badacza tezie.

3. Niejedyny to przykład, w którym wyniki badań Ireny Kwileckiej nad najdawniejszymi dziejami obecności Biblii w języku polskim skutkowały odmiennymi w stosunku do wcześniejszych stanowisk wnioskami. Wyraźnie polemiczną postawę zajmowała poznańska slawistka także wobec niektórych ujęć Marii Kossowskiej, autorki tyleż pionierskiej, co trudnej do przecenienia w wielu swych ustaleniach monografii *Biblia w języku polskim* (Kossowska, 1968–1969)¹. Zdaniem Kwileckiej nie ma podstaw zarówno na gruncie rodzimym, jak i europejskim mocno eksponowana przez Kossowską teza, że dzieje większości narodowych przekładów Biblii rozpoczynają się od przekładów Psałterza. Owo błędne założenie – w opinii poznańskiej lingwistki – to kolejne świadectwo pomijania biblijnych glos i perykop o rodowodzie nowotestamentowym, zawartych w najstarszych tekstach ewangeliarzowo-postyllograficznych, poprzedzających przekłady Psałterza oraz innych ksiąg biblijnych (Kwilecka, 1971, ss. 225–230). Odmienne w tym względzie stanowisko Kwileckiej rzecz jasna nie miało na celu pomniejszenia miejsca i znaczenia starotestamentowej Księgi Psalmów, której fenomen znajduje tekstowe poświadczenia na wszystkich etapach szerzej pojętych dziejów języka i kultury rodzimej.

4. Podobna niezgoda Kwileckiej dotyczyła także zaproponowanych przez Kossowską ram periodyzacyjnych polszczyzny biblijnej. W powstałych pod koniec XVI stulecia przekładach Jakuba Wujka (Nowy Testament – 1593, Psałterz – 1594, pełny tekst Biblii – 1599) Kossowska upatrywała bowiem cezury zamykającej pierwszą fazę w dziejach obecności Biblii w języku polskim². Trudno w tym wypadku nie podzielić argumentacji Kwileckiej, podkreślającej

¹ Mowa tu o pracy pierwotnie zaplanowanej przez Kossowską jako ujęcie trzyczęściowe. Jej część pierwsza objęła – pojęty bardziej literacko – okres staropolski, poczynając od przybliżonej daty powstania *Psałterza floriańskiego* po wiek XVI, zwieńczony datą ukazania się całościowego przekładu Biblii w przekładzie ks. Jakuba Wujka (1599). Z kolei dla części drugiej ramą początkową stała się w sumie dość umowna data 1600, zamykającą zaś – końcowe lata XIX wieku. Zamysł części trzeciej, mającej objąć dziewiętnastowieczne dzieje obecności Biblii w Polsce, niestety nie doszedł do skutku, gdyż przerwała go przedwczesna śmierć lubelskiej badaczki.

² Zob. dane w poprzednim przypisie.

powszechnie znany fakt, że to właśnie Wujkowy przekład Biblii w pełnym wydaniu z roku 1599 nie tyle kończył, co otwierał blisko czterowiekowy okres obecności tego tłumaczenia jako podstawowego tekstu Pisma Świętego dla polskiego Kościoła, w oczywisty sposób tą drogą stającego się źródłem wykształcania i upowszechniania wzorca stylowego polszczyzny biblijnej (Koziara, 2013, ss. 41–64). Gwoli sprawiedliwości przyjdzie jednak – na prawach nieco kompromisowych – dodać, że dla obydwu znawczyń dziejów Biblii w języku polskim kwestią sporną nie była rola w tym względzie przekładu Wujkowego, lecz niezbyt precyzyjnie założone przez Kossowską podstawy metodologiczne i kryteria chronologizacji polszczyzny biblijnej (Koziara, 2020, s. 12).

5. Zwrócenie uwagi na rolę i znaczenie określonych dokonań przekładowo-biblijnych w historii języka polskiego to kolejna z tych domen, które wyznaczają szczególny rys badawczej aktywności profesor Ireny Kwileckiej. Jak już zostało wcześniej powiedziane, miejsce osobne zajmują tu odkrywcze prace materiałowo-analityczne oraz edycyjne rękopiśmiennej spuścizny przekładowo-biblijnej Tomasza ze Zbrudzewa. Ale wręcz trudny do przecenienia, w ogromnej mierze pionierski wkład poznańskiej slawistki dotyczy jej rozlicznych studiów nad miejscem i znaczeniem kalwińskiej *Biblii brzeskiej* z roku 1563, pierwszego pełnego przekładu protestanckiego Pisma Świętego na język polski. Mimo iż tekst tego tłumaczenia przyciągał uwagę filologów co najmniej od pierwszej połowy ubiegłego wieku, to jednak na pełne odsłonięcie walorów oraz rangi tego, w sumie międzynarodowego, przedsięwzięcia translacyjno-edycyjnego przyszło czekać praktycznie do początkowych lat bieżącego już stulecia (Koziara, 2015, ss. 63–72).

Z tego to bowiem okresu datują się liczne prace Ireny Kwileckiej poświęcone tak genezie, założeniom, jak i warsztatowi translatorskiemu i językowemu brzeskiego przekładu (m.in. Kwilecka, 2001b, ss. 144–159). Ich zwieńczeniem stał się obszerny, niemieckojęzyczny komentarz filologiczno-kulturowy dołączony do drugiego tomu faksymilowego wydania tegoż tłumaczenia, jakie weszło w skład serii *Biblia Slavica* (Kwilecka, 2001a, ss. 1485–1660)³. Godzi się przy tym podkreślić, że fakt włączenia kalwińskiej *Biblii brzeskiej* do tej monumentalnej serii obejmującej reedycje najważniejszych słowiańskich Biblii jest bezsporną zasługą Ireny Kwileckiej. Co więcej, należy stwierdzić wprost:

³ Niestety, można jedynie przy tej okazji wyrazić ubolewanie, że ta – niemalże w swym zamyśle i rozmiarach osobna monografia – opublikowana została wyłącznie w języku niemieckim i, jak dotąd, nie doczekała się wersji polskojęzycznej.

prace poznańskiej badaczki nad *Biblią brzeską* (i nie tylko) wnoszą nie tylko trwałą wkład do rodzimej refleksji nad wielokonfesyjną spuścizną biblijną polszczyzny, ale też przywracają tej części badań historycznojęzykowych należną równowagę oraz świadectwo naukowego obiektywizmu.

Mowa tu przede wszystkim o nazbyt jednostronnym i długo podtrzymywanym nie tylko w historycznojęzykowych studiach nad polskim piśmiennictwem religijnym podejściu, którego efektem było niewystarczające dostrzeżenie w tym obszarze znaczących dokonań obozu protestanckiego. Na płaszczyźnie badań nad historią i stylową swoistością polszczyzny biblijnej skutkowało to nierzadko pomijaniem przedwujkowej szesnastowiecznej tradycji przekładowej oraz szeregu translacyjnych rozwiązań, które nierzadko znajdowały także uznanie samego Jakuba Wujka (Bieńkowska, 1992; Rospond, 1962, ss. 61–181; Winiarska-Górska, 2009, ss. 279–312). W tym kontekście postrzegane studia Kwileckiej nad warsztatem oraz polszczyzną *Biblii brzeskiej* dostarczają kolejnych argumentów na rzecz, szczególnie bliskiej mi, tezy o *sui generis* ekumenicznej genezie wielu właściwości i konstant polskiego stylu biblijnego (Koziara, 2018, ss. 149–172).

6. Filologicznie nieskrywany zachwyt względem kalwińskiego tekstu brzeskiego nie przeszkodził bynajmniej Irenie Kwileckiej w podjęciu z równym sukcesem zakończonych starań o włączenie do polskiej części serii *Biblia Slavica* także reedycji katolickiej *Biblii Wujkowej* w jej *editio princeps* z roku 1599. Do osobnej historii tej inicjatywy i udziału w niej poznańskiej slawistki przyjdzie powrócić w dalszych częściach niniejszego tekstu, odwołujących się także do zapowiedzianych już na wstępie informacji pochodzących z materiałów korespondencyjnych.

7. To z tych źródeł wyłaniają się bowiem kolejne dane odsłaniające osobliwe rysy warsztatu filologiczno-biblijnego Ireny Kwileckiej. Zapewne nie tylko w kategoriach osobliwości, ale przede wszystkim szczególnego rodzaju dojrzałości badawczej należy postrzegać te stanowiska, w których ujawnia się ewolucyjny oraz podlegający pewnej wewnętrznej dynamice charakter prowadzonych przez Kwilecką eksploracji i analiz. Ich potwierdzeniem jest do pewnego stopnia zmienne stanowisko poznańskiej badaczki co do oceny genezy, charakteru i miejsca *Biblii Leopolicy* (1561), pierwszego całościowego przekładu katolickiego w języku polskim.

Świadectwo tej postawy dobrze ilustruje artykuł (a także w pewnej mierze jego drugie życie), pierwotnie opublikowany w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia na łamach „Sprawozdań Poznańskiego Towarzystwa

Przyjaciół Nauk”, przynoszący bogaty faktograficznie syntetyczny zarys roli przekładów biblijnych w języku polskim doby średniowiecza i renesansu (Kwilecka, 1991–1993, ss. 27–42). W jednym z obszernych przypisów do tego tekstu Kwilecka polemicznie odniosła się do uwag Konrada Górskiego na temat przekładu perykop biblijnych w *Postylli* Mikołaja Reja, w których ów wybitny znawca polskiej literatury religijnej, a szczególnie jej nurtu reformacyjnego, stwierdził: „Przekład perykop w *Postylli* [...] jest zjawiskiem bez precedensu i bez żadnych analogii do jakichkolwiek innych prób tłumaczenia N.T. na polskim gruncie. Trudno go nawet uważać za przekład. Jest to typowa parafraza, pełna dowolności i odstępstw od oryginału [...]” (Górski, 1959, s. 42).

Swoje krytyczne stanowisko względem tak stanowczego poglądu Kwilecka opatrzyła dość obszernym komentarzem:

Moim zaś zdaniem w tych odstępstwach jest metoda. Rej skorzystał z wypróbowanej już metody tłumaczenia, która zresztą bardzo odpowiadała jego umysłowości. Stąd też i dalsze wnioski prof. Górskiego, szczególnie dotyczące wpływu przekładu perykop Rejowych na Biblię Leopolity (Górski, 1959, ss. 43–46), stają się wnioskami dyskusyjnymi. Istnieje bowiem sporo danych przemawiających za tym, że podstawę pierwszej polskiej Biblii drukowanej stanowił przekład swobodny (jak wykazują pierwsze biblijne przekłady Tomasza z 1. poł. XVI w. – nie musiał to być stary przekład średniowieczny), który – zgodnie z ówczesnymi rygorami Stolicy Apostolskiej – został dostosowany do łaciny. Zatem praca Jana Nicza Leopolity polegałaby na usuwaniu z pierwotnego tłumaczenia znanych nam już dodatków i odstępstw od Wulgaty, na dopasowywaniu go do przekładu wiernego (Kwilecka, 1991–1993, ss. 41–42).

Jednakże w „nadbitce” tego artykułu, którą z górą ćwierć wieku temu otrzymałem od profesor Kwileckiej tradycyjną drogą korespondencyjną, ostatnie zdanie tego cytatu jego autorka postanowiła podkreślić i opatrzyć własnoręcznym, ołówkiem dopisanym komentarzem – mimo swej niemałej objętości wartym, jak miemam, w tym miejscu przytoczenia *in extenso* i z zachowaniem wszystkich właściwości manuskryptowego zapisu:

Dziś w wyniku przeprowadzonych badań porównawczych nad wydaniem pojedynczych ksiąg czy części Biblii z 1. połowy XVI w. oraz gruntownej analizy 1. wyd. Biblii Leopolity – doszłam do odmiennych od przedstawionych tu wniosków. W świetle tych badań rola ks. Jana Leopolity, profesora Uniwersytetu Krakowskiego, wybitnego teologa i biblisty, nauczyciela i duchowego ojca dokonań ks. Jakuba Wujka (to na prośbę ks. Leopolity zabrał się Wujek do opracowania *Postylli* z 1573 r., w której perykopy biblijne przejął z NT przedrukowanego w 1564 r. z BLeopolity, o czym Wujek pisze we wstępie do

Postylli – Wujek mówi tam o NT krakowskim, co u nas mylnie utożsamiano z NT Szarffenberga z 1556 r. – Od wydania tej Postylli rozpoczyna ks. Wujek systematyczną pracę nad przekładem Biblii i udostępnianiem Słowa Bożego wiernym) niepomiernie wzrasta. Leopolda był inicjatorem – po większej części tłumaczem – i korektorem przekładu zespołowego, na który złożyły się też księgi wcześniej opublikowane (m. in. Eklezjastes (1522), Eklezjastyk, w tłum. Piotra z Poznańczyka (1541) i ciekawsze fragmenty z Historii Józefa (1530) oraz z księgi Tobiasza (1539). W zespole tym pracowali zapewne przedstawiciele zakonu dominikańskiego (teza o przekładzie Leonarda Niezabitowskiego), bernardyńskiego (teza o pracy nad Biblią Stanisława ze Lwowa), benedyktyńskiego (zachowane teksty Tomasza, przeora benedyktynów w Lubiniu). Leopolda był niewątpliwie zwolennikiem przekładu swobodnego, i w tym duchu „poprawiał” teksty przygotowane przez innych tłumaczy. M.in. przemawia za tym fakt, że z gotowych, już opublikowanych, części Biblii nie włączył NT Szarffenberga (1556), kt. jest przekładem dosłownym, swoją metodą tłumaczenia całkowicie odbiegającym od NT z Biblii Leopolda. (NT z BL wydano też osobno w 1564, 1566 i 1568 r.) (Kwilecka, 1991–1993, s. 42)⁴.

Tego rodzaju postawa i zdolność do weryfikacji wcześniejszych stanowisk znamionuje tylko najwyższej próby warsztat badawczy, nieokopujący się na raz obranych pozycjach i sądach, otwarty na ustawiczne poszukiwanie nowych danych materiałowych i zdolny do wyprowadzania z nich właściwych wniosków i ocen.

8. W nawiązaniu do wcześniejszej zapowiedzi pora w tym miejscu powrócić do *Biblia Wujka*, a właściwie miejsca, jaki ten przekład zajmował w filologiczno-biblijnej refleksji Ireny Kwileckiej. Jeśli wziąć pod uwagę tylko formalną stronę tytułów ponad trzydziestu prac zebranych w przebogatej i wzorowo edytorsko wydanej monografii gromadzącej studia Ireny Kwileckiej poświęcone staropolskim przekładom Biblii (Kwilecka, 2003), można odnieść wrażenie, że ten niemal kanoniczny przez blisko cztery stulecia dla katolików polskich przekład Pisma Świętego, za jaki uchodził tekst Biblii Wujkowej, nie doczekał się szczególnej uwagi ze strony poznańskiej sławistki. Jednak ten

⁴ Kiedy przed laty na zaproszenie profesora Wacława Twardzika, wówczas kierownika Pracowni Języka Staropolskiego Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, dane mi było wygłosić przed pracownikami tej jednostki prelekcję na temat najstarszych losów polskich przekładów biblijnych, w punkcie przywołującym owo „zweryfikowane” stanowisko profesor Ireny Kwileckiej dało się usłyszeć półgłosem wyrażony przez dr Elżbietę Belcarzową, wybitną znawczynię dziejów i języka *Biblii Leopolda*, tyleż lapidarny, co wymowny komentarz: „No właśnie!”.

potencjalny sąd byłby mylny i nie znalazłby potwierdzenia w bardziej szczegółowej lekturze pism Kwileckiej, w których *opus magnum* Wągrowiczana zyskało należną uwagę. Ale nie będzie też zbyt niesprawiedliwym twierdzenie, że tekst tego wręcz „kultowego” przekładu stanowi pewnego rodzaju „niedomknięty rozdział” w studiach Ireny Kwileckiej nad staropolskimi dziedzictwem biblijnym.

Jest faktem bezspornym, o czym była już mowa powyżej, że faksymilowe wydanie Biblii Wujkowej w pomnikowej serii Biblia Slavica, jako chronologicznie ostatniej ze złotej doby polskich Biblii szesnastowiecznych, nie miałoby szans powodzenia bez wielkiej determinacji i osobistego zaangażowania w to przedsięwzięcie poznańskiej badaczki. Ambicją i wielką troską Ireny Kwileckiej było jednakże napisanie, równie obszernego jak w wypadku *Biblii brzeskiej*, osobnego komentarza do tej edycji Wujkowego przekładu. Świadectwa tej troski dają się również odnaleźć w korespondencji, jaka z „ulicy św. Wojciech” z Poznania napływała do mnie w początkowych latach bieżącego stulecia. Jednakże w liście datowanym na 20 grudnia 2009 roku Kwilecka, w tonie niepozabawionym żalu i w kontekście osobistych doświadczeń, donosiła: „[...] żyjąc w ciągłym napięciu, nie byłam w stanie napisać zaplanowanej dla «Biblia Slavica» rozprawy o roli ks. Wujka w kulturze polskiej, chociaż mam ją od dawna w głowie. Być może napiszę ją później, a wtedy wydam ją w kraju”.

Choć rozprawę tę profesor Kwilecka niewątpliwie istotnie nosiła „od dawna w głowie”, to jednak zamiar jej napisania, jak wiadomo, ostatecznie nie zmaterializował się. *Per saldo* jednak to dzięki staraniom Kwileckiej powodzeniem zakończyła się inna inicjatywa, a właściwie jej dwie osobne składowe. Pierwsza z nich przyniosła wieloautorski zbiór prac o Wujkowym przekładzie pióra znanych polskich filologów, który ostatecznie złożył się na główną część drugiego woluminu reprintowego wydania tego przekładu w ramach Biblia Slavica (Kwilecka & Rothe, 2010). Drugą zaś z inicjatyw była uroczysta promocja tej edycji i towarzysząca temu wydarzeniu konferencja naukowa, która odbyła się w roku 2012 w poznańskim oddziale Polskiej Akademii Nauk. Jej pokłosiem stał się osobny tom *Biblia Jakuba Wujka w życiu i kulturze narodu polskiego* (Słowiński, 2013), którego tytuł i zawartość wprost nawiązuje, jak widać, do wspomnianego zamysłu autorskiego komentarza.

9. Niezależnie od obszernej spuścizny tekstowej dokumentującej wieloletni wysiłek badawczy istnieje także szereg danych pośrednich o podejmowanych przez Irenę Kwilecką doniosłych planach naukowych i wydawniczych, które z różnych powodów nie doczekały się pełnej finalizacji. Część informacji na

ten temat znajduje również źródło w zasobach posiadanej przeze mnie korespondencji.

I tak z listu datowanego na 12 lipca 2001 roku wynika, że Kwilecka pracowała nad projektem zmierzającym do skolekcjonowania i opisu historii polskich przekładów *Modlitwy Pańskiej*⁵. Świadczenia zainteresowania tekstami modlitw codziennych, dające się odnaleźć w wielu opracowaniach poznańskiej badaczki, zapewne miały osobny związek z gromadzonymi argumentami na rzecz wspomnianego na wstępie Jej stanowiska o „dwóch drogach” spotkania polszczyzny z księgami biblijnymi. Wszak w przypadku modlitwy *Ojcze nasz* mamy do czynienia z tekstem o prymarnej proveniencji nowotestamentowej, w pełnej wersji poświęconym w Ewangelii św. Mateusza (Mt 6, 9–13). Wiele jednak wskazuje na to, że projekt ten nie wyszedł poza granice kwerendy tekstowej.

10. Równie frapujące wydają się także te informacje, które ujawniają bodaj najszerzej zakrojony projekt badawczy Ireny Kwileckiej, a którego docelowym zamysłem miała stać się synteza dziejów polskich przekładów Biblii. O jego istnieniu badaczka po raz pierwszy informowała w liście z 12 lipca 2001 roku, pisząc o przygotowywanej pod Jej kierownictwem pracy zespołowej pt. *Dzieje polskich przekładów Biblii od średniowiecza po dzień dzisiejszy*. Żywo zainteresowany tym projektem, dopytywałem óń listownie, prosząc o bliższe szczegóły na temat losów i założeń owego przedsięwzięcia. W odpowiedzi, w liście sygnowanym datą 14 października tego samego roku 2001, Kwilecka pisała:

Praca nad syntezą polskich przekładów Biblii opóźnia się i to z tego powodu. Uparłam się, żeby uwzględnić różne drobne teksty średniowieczne, które mają podstawowe znaczenie dla rozwoju dawnej polszczyzny oraz dla historii późniejszych przekładów – a to wymaga wiele czasu i cierpliwości.

W niespełna pół roku później, w liście datowanym na 10 lutego 2002 roku, informacja o losach tejże inicjatywy miała charakter dość lakoniczny i utrzymany w tonie niezbyt optymistycznym: „Przygotowywana pod moim kierunkiem praca *Biblia polska od średniowiecza po dzień dzisiejszy* nieprędko się ukaże...”.

⁵ Dla potwierdzenia dodam, że na prośbę profesor Kwileckiej pozyskiwałem dla tego projektu z Biblioteki Jagiellońskiej kopię z rękopisu kodeksu pochodzącego ze zbiorów kanonika płockiego, Jakuba z Piotrkowa, w którym to dokumencie zapisano jedno z najstarszych tekstów modlitw codziennych.

Wiele jednak wskazuje na to, że nie była to li tylko sfera projektowa, lecz od dawna towarzyszący poznańskiej językoznawczyni namysł nad potrzebą owej syntezy, o czym świadczy chociażby uprzednio przytoczony akapit zawierający polemiczne glosy odnośnie do zastosowanych przez Marię Kossowską ram periodyzacyjnych dziejów Biblii w języku polskim. W tym duchu przyjdzie zatem widzieć zapis poczyniony w tym samym liście, w którym Kwilecka z uznaniem i satysfakcją odniosła się do świeżo wydanej w roku 2002 publikacji Danuty Bieńkowskiej *Polski styl biblijny*, niewielkiej rozmiarami monografii, *de facto* będącej pierwszą na gruncie rodzimym próbą określenia statusu definicyjnego, genezy oraz cech swoistych tej pododmiany stylowej polszczyzny (Bieńkowska, 2002). Opowiadając się za potrzebą tego rodzaju ujęć syntetyzujących, w tonie jednak nieco dyskusyjnym poznańska slawistka nie omieszczała dodać, że kwestią wymagająca gruntownego namysłu jest w pierwszej kolejności próba odpowiedzi na zasadnicze pytanie: „Co stanowi istotę polskiego stylu biblijnego?”

* * *

Mimo iż ostatnie dziesięciolecie wydatnie wzbogaciły rodzimą refleksję filologiczną nad biblijną domeną polszczyzny, to jednak pytanie, jakie przed z górą dwudziestu laty postawiła poznańska lingwistka, nadal zachowuje swoją aktualność i domaga się głębszego namysłu. A może należy je uznać wręcz za swego rodzaju zobowiązanie spoczywające na tych wszystkich, którym dane było – tak tekstowo, jak i osobowo – spotkać Irenę Kwilecką, badaczkę niestrudzoną w dziele odnajdywania świadectw biblijnego dziedzictwa polszczyzny, tworzącego jedno z najbardziej trwałych spoiw rodzimego języka, źródło jego stylowego potencjału i przebogatych zasobów zaznaczających swą obecność od pierwocin polszczyzny średniowiecznej po lata najnowsze. Dziedzictwa, które w coraz większym stopniu domaga się dziś nowej syntezy, której podwaliny położyła Profesor Irena Kwilecka.

Bibliografia

- Bieńkowska, D. (1992). *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka (na materiale czterech Ewangelii)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bieńkowska, D. (2002). *Polski styl biblijny*. Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- Brückner, A. (1902). *Psalterze polskie do połowy XVI w.* Nakładem Akademii Umiejętności.

- Brückner, A. (1903). *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej: T. 2. Pismo Święte i apokryfy: Szkice literackie i obyczajowe*. Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa.
- Górski, K. (1959). Biblia i sprawy biblijne w *Postylli Reja*. W K. Górski, *Z historii i teorii literatury* (ss. 7–60). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kossowska, M. (1968–1969). *Biblia w języku polskim* (T. 1–2). Księgarnia św. Wojciecha.
- Koziara, S. (2013). Rola Biblii Jakuba Wujka w dziejach kultury polskiej. W R. Słowiński (Red.), *Biblia Jakuba Wujka w życiu i kulturze narodu polskiego* (ss. 41–64). Polska Akademia Nauk, Oddział w Poznaniu.
- Koziara, S. (2015). The current state of research by Polish linguists on the Brest Bible: An overview. *Reformation & Renaissance Review*, 17(1), 63–72.
- Koziara, S. (2018). Miejsce i znaczenie protestanckich przekładów Pisma Świętego w historii polszczyzny biblijnej (zarys opisu). *Poznańskie Studia Polonistyczne: Seria Językoznawcza*, 25(2), 149–172. <https://doi.org/10.14746/pspsj.2018.25.2.8>
- Koziara, S. (2020). Próba periodyzacji dziejów polszczyzny biblijnej. *Język Polski*, 100(4), 10–20. <https://doi.org/10.31286/JP.100.4.1>
- Kwilecka, I. (1967). Uwagi o warsztacie pisarskim Tomasza ze Zbrudzewa. *Slavia Occidentalis*, 26, 79–107.
- Kwilecka, I. (1970). O nowe spojrzenie na staropolskie przekłady Biblii. *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 34(1(84)), 28–30.
- Kwilecka, I. (1971). Z dziejów polskich tłumaczeń biblijnych. *Życie i Myśl*, 21, 225–230.
- Kwilecka, I. (1978). O swobodnych średniowiecznych przekładach biblijnych (na przykładzie tłumaczeń francuskich, czeskich i polskich). *Język Polski*, 58, 87–98.
- Kwilecka, I. (1990). Średniowieczna Biblia czeska a staropolskie przekłady biblijne (zarys problematyki badawczej). *Acta Universitatis Lodzianensis: Folia Linguistica*, 23, 73–82.
- Kwilecka, I. (1991–1993). Rola przekładów biblijnych w rozwoju języka polskiego od średniowiecza do renesansu. *Sprawozdania Wydziału Filologiczno-Filozoficznego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1991–1993*(107(2)), 27–42.
- Kwilecka, I. (1992). Staropolskie przekłady Biblii i ich związki z biblistyką europejską: Zarys problematyki. W M. Kamińska & E. Małek (Red.), *Biblia a kultura Europy: 2000 lat chrześcijaństwa* (T. 2, ss. 272–293). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kwilecka, I. (2001a). Die Brester Bibel: Kulturgeschichtliche und sprachliche Fragen der Übersetzung. W *Biblia Święta, to jest księgi Starego i Nowego Zakonu, Brest 1563: T. 2. Księgi Nowego Testamentu: Kommentare* (H. Rothe & F. Scholz, Red.; ss. 1485–1660). Ferdinand Schöningh.
- Kwilecka, I. (2001b). Z dziejów przekładu pierwszej polskiej Biblii protestanckiej. W T. Jaworski & W. Pyżewicz (Red.), *Nowy Testament w dziejach i kulturze Europy: 450 rocznica przekładu Nowego Testamentu przez Mikołaja Jakubicę na język dolnoślązki* (ss. 144–159). Wydawnictwo Szkoły Nauk Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Kwilecka, I. (2003). *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza – Wydział Teologiczny, Redakcja Wydawnictw; Instytut Sławiistyki Polskiej Akademii Nauk.

- Kwilecka, I., & Rothe, H. (Red.). (2010). *Die Bibel das ist Bücher des Alten und des Neuen Testaments nach der alten lateinischen Übersetzung [...]. Durch D. Jakub Wujek aus Wągrowiec Theolog Societatis Jesu In Krakau 1599: Kommentar / Biblia, to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu według łacińskiego przekładu starego [...] przez D. Iakuba Wuyka z Wągrowca [...] w Krakowie, Roku Pańskiego M.D.XC IX: Komentarz.* Ferdinand Schöningh.
- Rospond, S. (1962). Język Renesansu a Średniowiecza na podstawie literatury psalterzowo-biblijnej. W M. R. Mayenowa & Z. Klemensiewicz (Red.), *Odrodzenie w Polsce: Materiały sesji naukowej PAN, 25–30 października 1953 roku: T. 3. Historia języka* (Cz. 2, ss. 61–181). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Słowiński, R. (Red.). (2013). *Biblia Jakuba Wujka w życiu i kulturze narodu polskiego.* Polska Akademia Nauk, Oddział w Poznaniu.
- Winiarska-Górska, I. (2009). Język, styl i kulturowa rola szesnastowiecznych protestanckich przekładów Nowego Testamentu na język polski: Między nowatorstwem a tradycją. W S. Koziara & W. Przychyna (Red.), *Polszczyzna biblijna – między tradycją a współczesnością* (T. 1, ss. 279–312). Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.

On Some Secrets of Professor Irena Kwilecka's Craft of Philological and Biblical Research

Summary

This article is a synthetic attempt to recall the research profile and selected scholarly achievements of Professor Irena Kwilecka, who died two years ago. She was an outstanding Slavist from Poznań, the author of many works devoted mainly to Old Polish translations of the Bible. The article focuses on those aspects of Irena Kwilecka's research craft which reveal a number of innovative approaches and proposals, including a revision of certain positions taken with regard to this part of Polish religious writing. The study refers to numerous publications of the Poznań-based researcher and makes use of unique data originating from private correspondence on scholarly issues, which the author of the article exchanged with Professor Kwilecka for a number of years.

Z tajemnic warsztatu filologiczno- -biblijnego Profesor Ireny Kwileckiej

Streszczenie

Artykuł przynosi syntetyczną próbę przypomnienia sylwetki badawczej oraz wybranych osiągnięć naukowych zmarłej przed dwoma laty Profesor Ireny Kwileckiej, wybitnej poznańskiej slawistki, autorki wielu prac poświęconych głównie staropolskim przekładom Biblii. Autor artykułu skupił uwagę na tych aspektach warsztatu badawczego Ireny Kwileckiej, w których ujawnia się szereg nowatorskich ujęć i propozycji opisu, w tym także rewizji niektórych stanowisk zajmowanych względem tej części polskiego piśmiennictwa religijnego. W tym celu odwołano się w opracowaniu zarówno do licznych publikacji poznańskiej badaczki, jak też wykorzystano unikatowe dane pochodzące z prywatnej korespondencji, jaką na tematy naukowe autor artykułu przez wiele lat prowadził z Profesorem Ireną Kwilecką.

Keywords: Irena Kwilecka; history of the Polish language; Old Polish translations of the Bible; biblical Polish language

Słowa kluczowe: Irena Kwilecka; historia języka polskiego; staropolskie przekłady Biblii; polszczyzna biblijna

Stanisław Koziara, University of the National Education Commission, Cracow, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0206-5994>

Correspondence: stanislaw.koziara@uken.krakow.pl

The preparation of this article was financed within the statutory activities of the University of the National Education Commission, Cracow.

Competing interests: The author has declared that he has no competing interests.



INSTITUTE OF SLAVIC STUDIES
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
1954 - 2024

Publication history: Received: 2024-03-07; Accepted: 2024-04-11; Published: 2024-12-24